

ADY ENDRE

„Ady nemcsak a forradalmak előtti Magyarország nagy költője, de Ady, a zseni, döntő alakja az egész kornak, melynek eseményeit és vezető személyeit érdek és divat lett meghamisítani” — írja róla Bölöni György *Az igazi Ady* előszavában, és amikor ezt a kis könyvet kiadjuk, úgy érezzük, segítségére leszünk neki, a barátunk, minden Ady-barátunk, osztályostársunk, hogy „Adyt kiragadjuk azok kezéből, akik kiszolgáltatják az uralkodó osztályoknak, bár velük szemben örök lázadó és megmutassuk annak, aki volt, igazi nagy költőnek”.

Ady Endre Szilágy megyében született, Erdmindszenten, 1877. november 22-én. Kis falu volt Erdmindszent, Erdély és az Alföld érintkezésénél. Románok és magyarok lakták. A románok többségben voltak, mint az egész megyében, de a magyarok kisebbségi voltakra nem szerttek ráeszmélni. Az államfenntartó rend tudta, de a hivatalok, megyei urak nem túlságosan látszottak észrevenni, hogy a szalmafedeles „oláh” házacskák lakói többen vannak ebben a megyében is, mint a zsendelyes vagy cserepes magyar házak lakói. Ment minden a századvégi magyar élet receptje szerint simán a maga útján. Képviselőválasztásokkor a román parasztok azoknak a tollát tűzték fel, akik fuvarban, napi-díjban, pálinkában a legtöbbet fizették. És szavaztak Szilágysomlyón a román nemzeti párt jelöltjeivel szemben báró Bánffy Dezső miniszterelnökre, Zilahon gróf Károlyi Mihállyal szemben a Kossuth-párti Lengyel Zoltánra, vagy az Érmelléken a magyar ébredők őseré, a lófuttató és kártyás kormánypárti Szemere Miklóstra.

Az Érmellék uralkodó osztályának egészen alsó lépcsőin helyezkedett el Ady Endre családja, mely a hegyek közül húzódott a síkra régi eredetű, de elkoldusodott hétszilvafás kurtanemesként. A kurtanemes Adynak sohasem jutott hely a megyei urak osztoszkodásánál. Nem is lehet őket az uralkodó osztály tulajdonságaival teleaggatni. Hiszen ők csiszárkodó szántóvetők, kepec kisbirtokosok, akiknek életfelfogása és észjárása nem sokkal távolodik el a módosabb földtúró parasztétól.

Há az Ady ősök nem csiszárkodó birtokosok, akkor apai és anyai ágon zsoltáros könyvet és bibliát forgató református papok. És bizony ezek egy költőnek százszor alkalmasabb ősapák, mintha megyei viceispánok volnának.

A költő Ady bocskoros nemesi eredetének szárait sohasem vagdosta el. Sőt innen ered a mindenkiel szemben való felülkerekedés vágya, ami fűtötte. „Templomba, iskolába, hírnévbe, női szűzességbe — írja magáról — elsőnek akartam belépni.” Ady feltörekvésében, dolyfében a tiburcos lázadás, az Achim Andrásos góg, a hétszilvafás olthatlan uralmi vágya gyűl össze négyszáz év előtti kisnemes lázadó osztályosének, a nagyurakat karóba húzó Dózsa György paraszti forradalmává. Amikor Ady azt írja: „Dózsa György unokája vagyok én / Népert síró, bús, bocskoros nemes. / Hé, nagyurak, jó lesz tán szóba állni / Kaszás népemmel, mert a Nyár heves. / A Nyár heves s a kasza egyenes...”, a bocskoros Adynál e Dózsa György-ös hivalkodás nem játék.

Amint a gyermek Ady kikerül a falu-Érdmindszentről, a szülői háztól, diákéveit két ellentétes városban éli le. Diákkora a szatmári svábos és katolikus Nagykároly, az Érmellék fővárosa és a magyar civis és kálvinista Zilah, a Szilágyság fővárosa között telik el. De ezek mögött örökké megmaradó mély benyomást tesz rá a falu. Amiket falun a természetből meglátott, nem természeti szépségekként maradnak meg benne. Az Ér, Kraszna-árok, a szérűskert, temető, Benczedomb, erdők, utak, rétek, nádasok, a láp világa mint átélt lelki élmény jelentkezik.

Ady parasztokat és megyei urakat látott maga előtt, vagy később városi urakat és iparosokat. Annak a társadalomnak, mely lelkében felvetődött, legalsó fokán a falusi zsellér állt, a föld nélküli házhelyes, vagy pár holdas paraszt. Aztán a kis tanyai gazdaságban a béres, a kocsis, a gazdasági cseléd, a földmunkás, akik az úrral együtt fogják meg; az eke szarvát és együtt néznek szembe a kezdetleges gazdasági vállalkozás természeti és gazdasági esélyeivel, faggyal, jéggel, szárazsító nappal. A megyei urakat látta maga körül s rajtuk túl a minden hatalmat kezükben tartó országos urakat. A társadalmi kizsákmányolást a nagybirtokon át érezte és a maga félreszorítottágán is észrevette a magyar feudalizmus hatalmát. A földért harcoló és a földdel harcoló kis urak és parasztok éhsége, kapzsisága és pénzahítozása tölti be gyermekkorát.

Mindenképpen az 1896 — millennium — előtti Magyarország elhanyagolt, elmaradt, kezdetleges vidéki élete volt ez a világ, Ady diákvilága. Igazi gyár, ipartelep, nagyobb tőkés vállalkozás munkaszövevénye ismeretlen volt Ady előtt. Nem látott bányát, kohót, füstölő gyárkémenyeket. Az ipari bérmunkás életrobotja sohasem volt tapasztalt, csak sejtett és képzelt előtte. Szocialista mozgalmak vagy agrármozgólódások sem történtek a megye területén, mindössze néhány aratósztrájk-kísérelt tót napszamosok közt valamelyik hitbizományon. A diák Ady a magyar feudalizmusban élt bent és elsősorban a maga félretolttságát érezte az uralkodó osztályban, az úri rendben. A nagy kapitalizmusnak még a körvonalait sem foghatta fel. Még nem kritizálón és nem öntudatosan nézi a magyar világot. Fiatalon és önfeledten elmerül benne: hazafias verset ír, és magyar nóták mellett vígan elborozgat kis kocsmákban ő is, mint a többi diákcimborája. Hogy azt a társadalmi rendet, mely a szilágysági vidéken, urakban és parasztokban, földesurakban és földnélküliekben jelentkezik, meg is lehetne és meg is kell változtatni. 1896-ban hol volt arra még Magyarországon a véres akarat? A paraszt sajogva viselte az úri jármót. Az üzletese zsidóság a polgári házasságnak ujjong és szabadelvűsége, minden ereje az egyházpolitikai törvények védelmezésében merül ki. Ha itt-ott szociális harci szellő kél, azt Ausztria ellen irányítják a kuruc lapok. A magyar feudalizmus azt hiszi, hogy örök életű. Megingathatatlan. És a szocialisták Népszavája még hetenként megjelenő kezdő sajtóorgánum. Így is rátaposnak a kakastollas csendőrök.

A magyar polgári társadalom az első igazibb ellenhatást már Debrecenben váltotta ki Agyból. De nála is úgy történt, mint rendszeren történni szokott: csak később ébredt valágtelfogásának tudatára. A magyar falut akkor kezdte meglátni, amikor a kisvárosi diákélet eltakarta előle. Az erdélyi kisváros arcát akkor fedezte fel, amikor Debrecenbe ment, Debrecen Nagyváradon ismerte meg, mint ahogy Nagyvárad jelentőségére akkor ébredt és a magyar viszonyokra akkor nyitott szemet igazán, amikor Párizs messzeségéből nézett feléjük.

A debreceni jogászkör: carcos bor, színházi kulisszák, párbajok, elátkozott diáksemmittevés, parlagi vidék, eleinte éppúgy magukkal húzták, mint a zilahi diákcimborák fiatalos könnyelműsködése. Idő telt, míg szemben érezte magát az ázsiai szittyaszagú magyarsággal. Az Arany Bika szálló előtt börcézett a gazdag civishad — Debrecen mellett Kecskemét és Cegléd termelték ki legjellemzőbben ezt az agrárszárakról eredő osztályt —, mely maradibb, önzőbb és korlátozottabb talán a világ bármely más paraszti polgárságánál. Ady felismerte, hogy önzésben, fu-

karságban mennyire ellensége minden változásnak ez az osztály és ráeszmélt a magyar „maradandóságra”, mely belekapaszkodik a világ kül-
löibe is, hogy forgását megakadályozza.

Nagyvárad volt az első város, mely Ady előtt igazán felnyitotta az életet. Félzsidós, félkeresztény, dzsentris és haladó, klerikális és mégis szabad szellemet lehelő volt ez a város és itt csparta meg Adyt a rohanó élet szele. Nagyváradon került szembe közvetlenebbül a magyar világgal, e külön világ harcosaival, de itt érezte a világegyetembe való tartozását és fedezte fel a világ mozgató erőit, itt a kapitalizmus hatalmát. Akármilyen korcs, habarék, felemás volt ez a kultúra, amit ez a város árasztott, mégis, sőt annál inkább ez volt Ady kovásza az eddigi Pató Pál-os magyarságban. Író volta itt ébredt más hangra, itt alakult ki világnézete és itt szökkent szárba egyénisége.

Ebben a korban és itt néz körül Ady Endre és keres bajtársakat, keresi a fegyvertársakat az óbenne erősödő radikalizmushoz. Itt és ekkor keresi azt az értelmiséget, ami le tud válni az ország beteg testéről, az új szellemiséget keresi, a szabadot, függetlent. És keresi a tömeget, a kaszás népet, elnyomottakat, sénkiket a benne gyülő forradalomhoz. Ekkor lép azokhoz, akiket — ahogy mondja — „magyar agrarius nyelven zsidó skriblereknek” neveznek. Hozzájuk köti a sorsát, utánuk oson a lelke. És a Werbőczy-utódok nyomorgatta, menekülő népgyászos sipjává szegődik, népért siró, keserű kuruc rigmusokban.

Lelke mindenfelé kitér, ahonnan egészséges, új életet, az életnek üző, hajtó, jövődös lehetőségeit látja. És látja ezt a haladás ösztönzőiben, az „idők kovászában”, a „sárga foltos, bélyeges seregben”, a zsidóságban, haladó, igazi értelmiségben. És ezeken túl a Nyugatban.

Amikor 1900 januárjában Nagyváradon belépett a Szabadság szerkesztőségébe havi ötven forintért, még vidéki, borzas újságíró, rigmusokat faragó riporter. De azt az Adyt, ki négy év múlva a Nagyvárad Napló szerkesztőségéből a vékonyka *Még egyszer* kötettel Párizsba indul, falusias eredete, hétszilvafás vére, diákos műveltsége és lelkét ingerlő olvasmányai a várad katlanban lázadózóvá és zsenivé érlelték.

Mit látott meg Ady az akkori Párizsból, az akkori Franciaországból? Az 1900-as világiállítás és a Dreyfuss-pör egyformán árasztották kelet felé a romantikus Párizs csodálatát. Ady még Nagyváradon ezeket írja: „Tanuljatok gyűlölni Zola Emiltől. Gyűlöljétek mindent, ami a haladó világkerékre ráfékszik. Sötétséget, bigottságot, impotenciát. Nem a szeretet fogja megváltani a világot, hanem a gyűlölet, mert ez a gyűlölet: világosság... Nem imádott még senki úgy, mint Zola Emil, aki magában egy fényes küllő a haladó világkerékben. Sokan hallják a föld dübörgését és hirdetik, hogy jön egy új világ, a világosság világa. Bizony mondom: ha jó, az új küllő sietteti...” (Nagyvárad Napló, 1902. X. 1.)

A szocialista Jaurést a francia képviselőház alelnökévé választják és Ady ezeket mondja: „A jövődöt formálják ott. A jobb jövődöt. Mindnyájunk jövődójét. Nekünk elől kell kezdeni az első rendnél, aztán a másodiknál a harmadiknál végre. Rangokkal, ösdurvaságokkal, arisztokráciával és klérussal a kiszipolyozó tőkével egyszerre kell végezni. Hogy? Tekintsünk Franciaországra...” (Nagyvárad, 1902. II.)

Ady látta, hogy a feudális rendet, mely Magyarországon kezében tartott minden hatalmat, Franciaországban a forradalmak régen leszorították az aktivitástól és politikai befolyását teljesen elvesztette. Magyarországon nemesek és feudális urak a politikai vezetők, idekint pedig egy félszázad óta száz miniszterből ha egy féltucatnyi került ki a hajdani történelmi osztályokból. Megmaradtak a grófok, bárók, de nem volt birtokuk, hatalmuk, tekintélyük és befolyásuk többé. Franciaországban a polgárság tart a kezében minden hatalmat: az övé a bank, a börze, az ipari és kereskedelmi vállalkozás, az ő kezén vannak a közhitvatalok, a parlament, az egész politikai élet, a sajtó, a művészetek, az irodalom. A burzsoázia uralma és jóléte azonban nem volt szemfényvesztő Adyra. Észre kellett vennie, hogy a kispolgárból leválva

kezdt kialakulni — Franciaországban észrevehetőbben — az osztályharcos munkás. A proletariátus mozgalma indul és már érik, de még mint ideológiai mozgalom, igazi cselekvő tömegek nélkül.

Ady előtt teljes pompájával nyílik ki a nyugati kultúra. A szép-művészetekben Franciaország sohasem volt olyan nagy, mint a század elején, amikor a nagy nyilvánosság elé kerültek a tizenkilencedik század végének igazi mesterei. Rodin, Claude Monet, Pissaro, Renoir, Cézanne ideje ez, Boudelaire, Verlaine, Rimbaud versei hódítanak most igazán, a prózában még Flaubert és Maupassant vezetnek és Zola adja a leghívebb keresztmetszetét a francia társadalomnak. Ady olvas, tanul, szinte habzsolja magába a nyugatos kultúrát, a fényt, a világosságot.

De nyugtalan magyar vére húzza a nehéz pézsmaszagú magyar ugarra. 1905 januárjában már Pesten van. Hazatérését az izgalmasra fordult politikai helyzet sietteti. A választások elseprik Tisza Istvánt és győzelemre segítik a függetlenségi pártot. A változás a negyvennyolcas hagyományok nacionalizmusának diadala, de emögött az ország szociális erőinek ébredése és megmozdulása. A megindult politikai harcokban Ady a Budapesti Naplón keresztül harcol az általános választójogért és ez a harc döntő hatással lesz szociális elmélyülésére és politikai formálódására. Lassan látni kezdi, hogy Magyarországon minden mindegy. Tisza-uralom, tulipán-mozgalom, darabont-korszak, mindezek csak külsőségei és formaváltozásai a rendszernek, az osztályuralomnak, a magyar úri gazdálkodásnak. A szellemi és szociális elnyomásban nem változik semmi, az ország viseli tovább a feudális úri igát. Ellenzéke volt az egész magyar életnek s az egész magyar parlamentnek. A Duna-parti képviselőházból egy magyar csizmás, fekete ruhás, délceg magyar érdekelte csak, aki sallangos dohányzacskójából tömött a plüssdiványokon pipára. Fogházat ülő parasztvezér volt Ady barátja: a békéscsabai Achim András.

Adynak, ha nem száll szembe a magyar világgal, politikai gondolataival vagy a műveltebb, de kiegyező hatvanhetes alapon, vagy a tartalmilag szabadabb és elvileg demokratább, de valójában csak falusiasabb negyvennyolcas politika érdekkörén kellett volna elhelyezkednie. De ő már mindkét gondolatvilággal ellenzékbe ment, amikor szociális változásokat követelt. Ez az elszigetelt egyedülállósága a radikalizálódás útján lassan elvezeti őt a munkássághoz. És nem kis felcsudálkozására az irodalmi világnak: verseket ír a Népszavának. Itt jelent meg tenegető vörös verse, a debreceni „Déliabáb üzenete” és itt vallotta magát „Dózsa György unokájának”. Ady forradalmisága, hosszú évek fejlődése után, most kirobbant. Egymás után jelennek meg versei: *A grófi szerűn, A legszebb csók, Csák Máté földjén:*

*Nyakatokon vad, úri tatárok
S mégis büszke a ti fejetek.
Frissek a vérben, nagyok a hitben,
Csák Máté földjén ti vagytok az Isten.
Előre, magyar proletárok.*

És akkor, amikor Tánicsics Mihály emlékét még a márciusi forradalmat ünneplő munkásság előtt sem lobogtatják meg eléggé méltóan, Ady a negyvennyolcas paraszt, ködmönös népbaráthoz fordul, ahhoz a Tánicsics Mihályhoz, akiről Szabó Ervinnek kellett megállapítania később, hogy a 48-as idők alakjai közül az *egyetlen*, aki a nép ügyét egészen a végső elvi következményekig magáévá tette és attól üldözés, börtön, szükség, nyomor, gúny nem tudta eltántorítani.

*Kend volt, Tánicsics Mihály,
A mi kora lelkünk:
Attila ugarján,
Táblabírók földjén,
Szenvedő szerelmünk.*

A magyar írók nem szoktatták ilyenhez a közönséget: a magyar író Petőfi óta nem forradalmár. Az olvasók nem is értették, hogy miért haragszik Ady Endre olyan nagyon és mi fájt neki olyan nagyon. Ady Endrét nem értették, mert ami neki fájt, az nem fájt a magyar uraknak. És egy jól nevelt és a közönség megbecsülését kiérdemelni akaró irodalmár vállalta-e akkor azt a kockázatot, hogy a szocialista munkásság napilapjában proletárhitről teygen vallomást? Ady Endre ezt tette:

*Veletek száguld, viv, ujjong a lelkem:
Véreim, magyar proletárok.*

Adynak a Népszava mellett mindinkább két lapja van, melyre támaszkodhatik: a Huszadik Század és a Nyugat. A Huszadik Századnál világnézetileg egyöntetűbb csoport állt Ady mögött és ennek a folyóiratnak tágabb vezérkaránál ő sem állt világnézetileg senkihez sem közelebb. E folyóirat céltudatos munkássága Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Pikler Gyula, Szende Pál, Rónai Zoltán és még néhány tiszta szellemű férfi vezetésével többet tett a magyar gondolat feudalizmus- és kapitalistaellenes átforgalmazására bármely más szellemi csoportosulásnál. A Nyugat csinált irodalmat, de ennek az irodalomnak nem volt igazi kapcsolata a nagyközönséggel. Nem volt világnézete. Hogyan is adhatott volna egységes világnézetet s valamelyes szociális tartalmat a lapnak a szerkesztőség, amikor egyazon időben mint szerkesztők — mindmegannyi kitűnő író és kritikus különben — a következők jegyezték a lapot: Fenyő Miksa, aki már akkor is az ipari tőke érdekeinek kimondott képviselője. A közéletben járatlanul mozgó Hatvány Lajos, aki a program nélküli, szintelen polgári demokrácia híve. Babits Mihály, a fellegek felé törő, elefántcsonttoronyos entellektüel, akinél ritkán történik, hogy leszálljon a földre és emberi vágyak hegedűsévé váljék. Móricz Zsigmond, akiből csodálatosan árad a magyar vidék, muzsikás urak és parasztok élete, de a Dózsa György-ös parasztot lassanként felváltja benne a megalkuvó paraszt. Ignotus, a röppenő nyugati szellem, valóságos eszmévirtuóz, aki azonban a magyar zsidós polgárság megalkuvó szellemének képviselője. A Nyugatnál csak egy ember vívta valójában harcát és mindig csak egy ember feje volt a tét: az Ady Endréé.

Adynak ez a többi magyar írónál különb bátorsága nemcsak bocsoros nemessége eredendő elégtelenségéből eredt, hanem a magyar jelennel szemben való ellenzékiségének és forradalmi serkentőinek hosszas külföldi tartózkodása is csirája. Ady életismertetői és magyarázói mindig csak azt az arcát látják, amelyet ők képzeltek el, azt az Adyt, akit a magyar föld nemzett és aki keleti. Adynak nyugati arca is volt. Párizsban nyugati eszméken nevelkedett és hosszas párizsi esztendei, ha nem is érintkezett írőkkel, vagy politikai férfiakkal, század eleji szabadgondolkodó, szocialista eszmeörökben teltek el. Adyt fejlesztették a haladó magyar szociális gondolatok is, de sokkal inkább ő sarkallta és érlelte azokat.

Ady nem volt politikus, de mint minden igazi nagy költő, ő sem vonhatta ki magát a politikai harcokból. A Tisza-rendszer „ellenforradalomnak” bélyegezi, mely az igazi forradalomnak ördögi, de buta fűtője. A feudalizmust fenntartó rendszer támasza „gyűlevész útalatos had” s „vezető fáklyája egy agy (Tisza), melynek az örületében rendszere van” — mondja. „A kalandor feudalizmust nem lehet fenntartani — írja —, ha csoda nem esik.”

Csoda nem esett, de a várt, eljövendőnek hirdetett forradalom helyett a magyar feudalizmussal szövethetett Habsburg-militarizmus meghozta a világháborút.

A háborús hazafiság egyszerre elnémítja a forradalmi vágyakat, kivételes törvények béklyóba rakják a szocialista mozgalmakat, a cenzúra megbilincseli a szabad gondolatot, a háború harctérre viszi a polgárt, a munkást, a parasztot és igába hajtja a jobb hajlandóságú szellemiséget. 1914 augusztusában az okos emberek elvesztik hitüket és fe-

jüket, szocialisták és polgári forradalmárok „hazafi”-bőrbe vedlenek. Ady nem ingott meg, mint ahogy megszédültek a világ írói. Embersége és forradalmisága egyformán kiállottak a háború nagy próbáját. Már 1915-ben ezeket írja: „Hát hogyan képzelték a rossz hitű fantaszták, hogy ennek a háborúnak komoly Petőfije legyen? Megmagyarázom majd egyszer, ha életben maradok s jogom lesz hozzá, hogy az igaz magyar, a gondolkodó, tűnődő, vívódó magyar, milyen szerencsétlen.” Ady gondolatvilága a háborúval nem változott. Legfeljebb keserűsége mélyült gyászos bánattá és ostorozása vált kétségbeeséssé. Hogy hangja később eltompult, halkabbá vált, ezt a cenzúrák tilalom mellett főképp a lassú halódás felé hajló, a sír széléhez közeledő ember összeroskadása magyarázza.

Ady érzi a magyarság vesztét, siratja fajtáját. De fajtájáról százszor megírta már, hogy nem az uraké, hanem a kisemmizetteké. Nem az „urak” vesztét siratja, akiknek új rendje ma szívére szeretné ölelni a forradalom-mentesített költőt. A történelmi osztályok bünei idáig csak kísértettek, most reális szörnyűséggé válnak. És minél közelebb a vég, annál inkább közeledik Ady jóslatának teljesedése. A tömeg a háború útjátán átesve várta a háború vesztét. „Szeretném, ha már megérkezne a mindent lebonyolító katasztrófa. En ma ezt ezerszerre jobbnak látom egy úgynevezett győzelemnél és következményeinél.”

A központi hatalmak már messze távolodtak a győzelem délibábjától. A magyar uralkodó osztályok [számára] is mind kétségesebb, hogyan tartják meg kiváltságos hatalmukat. A háborúban kimerült tömegeket négy év szenvedése hajtja a forradalom felé. A feszültség izgalmait éli át az ország és Budapest.

Mindennek, ami lesz: látható fejévé nőtt *Károlyi Mihály*. S Ady üdvözlő táviratot küld Károlyi Mihálynak: „Igaz örömmel, vizasztalással üdvözlöm... Kik igazán szeretik Magyarországot, együtt vannak.” A háborúval elodázott forradalom közeledik. Ady Endre forradalma ez, ő kívánta, hívogatta és ébresztgette és az övé minden forradalom, mely a régi, úri, reakciós, kiváltságos rend ellen jön, az egész régi Magyarország ellen, az uralkodó osztályok ellen.

De Ady már tépett, beteg, az ágyban fekszik és csak az előszoba ajtaján tekinthet ki, hogy az országban mi történik. Bármily lankadó szellemi erőben és gyöngült egészségben is volt, akarta az érintkezést a forradalommal. És annál inkább kereste, mert meg kívánta magát mutatni, hogy van, hogy látva lássák: hozzájuk tartozik, az övék ő, Ady Eendre.

Az igazi forradalmi beteljesülést már nem élte meg. A harcokban és betegségben felmorzsolódott testileg-lelkileg és életének pislogó lángja éppen akkor lobbant utolsót, amikor az olyannyira áhított Nagy Idő beköszöntött Magyarország történetébe. Meghalt 1919. január 26-án.

Most, amikor felidézzük, szeretnénk, ha azoknak, akik ismerik őt, újnak, soha nem hallottnak tűnne fel, s azoknak, akik még nem ismerik: régi, ki nem mondott, végig nem gondolt vágyak, érzések megtalált csodaszép hangja lenne.

(Híd Könyvtár 4—5. sz., 1939. szeptember.)